

ERDÉLYI MÚZEUM

XVIII. kötet.

1901.

I. füzet.

I.

Ha lelkünk méla merengésbe merül: az álmodozás édes csendjébe még belecsengnek, belezsongnak a dicsőítő dalok, magasztaló beszédek töredező hangjai, melyek *Vörösmarty* születése százados évfordulójának ünnepein meg-megszólaltak. Az ország minden része nemes vetekedéssel, a nemzet minden rétege hálás hódolattal ülte meg emlékezetét *Annak*, ki egy életen keresztül az egész országnak, az egész nemzetnek költője és apostola volt, fenséges eszméknek és szent érzéseknek áldozott: az *Örök Szép* hitét és az *Örök Hazaszeretet* evangéliumát hirdette.

Van valami biztató és emelő, nyugtató és megszentelő a kegyeletnek ebben az általános megnyilatkozásában, ebben az általános tüntetésben, mert ékes tanúsággal bizonyítja, hogy a mai sivár szellem alacsony néző körén, az anyagi érdekek, önző célok, kapzsi kapaszkodások és politikai perpatvarok hiúságos harezain felül, magasan, sugaras fényben, mint a népek megtisztulásának és föllendülésének, megújulásának és előretörésének vezető csillagai, ragyog-

* Felolvasás az Erdélyi Irodalmi Társaság 1900. decz. 23-án tartott Vörösmarty-ünnepén.

nak az Örök Szépnek és Örök Hazaszeretetnek eszményei; hogy időnként a népek fölkelnek és megindulnak utánok, mint a bibliai királyok és pásztorok a csodás esillag után, mely a betlehemi jászol fölött tüdökölt: nők és férfiak, öregek és ifjak, szegények és gazdagok, szerény tudósok és büszke hatalmasok hevülő áhitattal hajolnak meg ez eszmények hivatásos hirdetői előtt, és közös érzéssel, zengő szóban áldják nevöket, mint a Vörösmarty nevét. Van valami biztató és emelő, nyugtató és megszentelő a kegyeletnek ebben az általános megnyilatkozásában, ebben az általános tüntetésében, melylyel hálás és hazafias zarándokok fölkeltek és megindultak oda, az örök dicsőségnek és örök ragyogásnak arra a helyére, a hol a *nyéki* egyszerű bölcső rengett és áldozati tüzet gyújtottak szerte, mindenütt, a hol született és tanult, működött vagy megfodult; és szerte mindenütt, a merre nemzeti imádságának, a *Szózat*nak magasztos igéi elhatnak és a szívekben visszhangra találnak; a merre azon a nyelven értenek, beszélnek, szeretnek, dalolnak és fohászkodnak, mely az ő istenihlete és muzsák-koszoruzta kobzának bővös és merész hangfutamaiban zendült: ezen a szépséges és gyönyörűséges, a szellők suttogásával nyögellő és viharok zúgásával esattogó édes, büszke magyar nyelven, melynek az ő énekeiben minden bája, ereje, gazdagsága, hatalma és fénye kiáradt. Igen, van valami biztató és emelő, nyugtató és megszentelő a kegyeletnek ebben az általános megnyilatkozásában, ebben az általános tüntetésében, mert ékes tanúsággal bizonyítja, hogy azok az eszmények, melyeknek ez a szerény irodalmi társaság és ez a díszes közönség a maga oltárának tömjénével adózik, az emberi és nemzeti lélek legtisztább hevüléseinek jelenségei, — tüneményes jelenségek, mégis világ végéig ható valóságok; ékes tanúsággal bizonyítja, hogy a költők az Örök Szép hitének és Örök Hazaszeretet evangéliumának apostolai, habár az anyagi érdekek, önző ezélok, kapzsi kapaszkodások és politikai perpatvarok harezosainak vásári zaja sokszor elnyomja szavokat, érdemöket, tiszteletöket, szellemök szabad szárnyain diadalmasan fölbökö emelkednek, mert a míg ezek rendszerint lármájokkal együtt enyésznek el, az ő nevök még soká zeng a századok visszhangos csarnokaiban; ékes tanúsággal bizonyítja, hogy a magyar a fenséges eszmék és szent érzésekért melegen hevül, hivatásos hirdetőik iránt hálás, igaz kegyelettel; a

mi maga nagy jövőjének ígérete és örök életének záloga, mert századunk első nagy epicusának, *Vörösmartynak* országos ünneplésére teljesen alkalmazható századunk utolsó nagy epicusának, *Aranynak* aranymondása:

Nép, mely diesöt, magasztost *így* magasztal,
Van élni abban hit, jog és erő!

II.

Emlékezzünk!

Hát nem volt elég az országos emlékezésből? Elég-e a léleknek, mely áhitattól buzog, hogy mások már imádkoztak? Elég-e a szívnek, mely kegyeletet érez, hogy mások már megnyilatkoztak? Emlékezzünk, — ne arról, a mit már előttünk elmondottak, hanem arról, a mit kifejtteni elmulasztottak: *mi volt Vörösmarty előtt a magyar epos és miré lett általa?* Mi erre a kérdésre törekszünk megfelelni. Mert a mikor közvetlen elődeinek, Pázmándi *Horráth Endrének* és Aranyos-rákosi *Székelly Sándornak* kezdeties kísérleteit földidézzük, megismertetjük, elemezzük, fogyatkozásukat, érdemöket, eredményöket megállapítjuk, — csak az ő korszakos nagyságának rakunk alapot, csak az ő korszakos jelentőségének megértéséhez jutunk közelebb!

Zrinyi hatalmas eredeti alkotása, Horváth Ádám és Bessenyei György gyöngé Voltaire-utánzata, Ráday és Csokonai meddő tervezetése rég feledségbe borult: századunk elején a hősi ének hangja iránt még az érzék is kiveszett. Egyszerre váratlanul, 1812-ben, egy fiatal pap, a téthi plébános, Horváth Endre, meghasonolva a világgal, összekülönözve barátaival, félre, kolostori magányba, a cisztereziek szent falai közé akar menekülni s menekülő útja egyengedése végett megörökíti a regényes *Zirczet*, szerzeteseivel és apátjai-val.¹ Messzi multtól, az Árpádok idejétől fogva egészen a maga koráig rajzolja áldó munkájukat, melyen hittérítők és vezeklők, katonák és földmivesek, a tudomány és vallás magvetői, a gazdálkodás és polgárosodás úttörői; szentek és harezosok, kezökben a karrdal és

¹ *Irodalomtörténeteink* hibásan 1814-re teszik *Zircz emlékezetének* közreboocsátását, pedig akkor már a *második* kiadása jelent meg.

bibliával teljesítik küldetésöket, végzik pályafutásukat, azzal a megadó és fölemelő hittel, hogy a földön vetnek és az égben aratnak. S egymás után tűnnek elénk és tűnnek el szemeink előtt a rend nagyjai: *Héderváry báró*, ki az apátság javait világi kezek bitor birtokából visszaszerezte, *Újfalusy*, ki fáradhatlan fáradozással és gondos gazdálkodással fölvirágoztatta, míg badaesonyi útja alatt gyilkosok áldozatául esett. Szerzetestársai riadva oszoltak, nappal a völgyek mélyeiben rejtőztek, s csak éjjel, a hold fényénél bujdosnak tovább. A fiatal *Szabady László* bolyongása közt öreg, ősz remetére, *Komornyk Istvánra*, Batthyány egykori vitézére talál, ki isteni látással megjósolja neki Zircz jövőjét, melyet jobb időben, száz esztendő múlva, *Dréta Antal* alapít meg, ki szent helyen, Szent-Mártonban születik; termete, mint a libanoni ezédrus, jelleme, mint Pharos Egyiptos szigetén, a tengeri révben. A merre vidám arca fordul: újhodás, élet, öröm fakad.

Ime, a költemény vázlata, tartalma, gondolatmenete. Laza szerkezetében nincs egyéb, mint hogy Zirczről és lakosairól beszél. Hatszáz esztendőnek folyamát esillogtatja át képzeletének hímes szálaival, de fejlődő eszelekvést, még csak fejlődő történetet sem találhatunk benne. Első része, a mohácsi vész, hősi képek és természetfestések színes szövése; s el kell ismernünk s örömet ismerjük el, hogy azok a lapok, melyek a munkára megfelelő papokat, a mai mívelt Magyarország e derék letéteményeseit, áldásos alkotásaik közben sürge útakon előtüntetik, valamint azok, melyeket a természet ihlete sugall, valóban szépek, bájosak és elevenek, s a költő tisztelői ezekért nem alaptalanul vártak benne magyar Vergiliust. Széles esettel erőteljesen színez; inkább csak a jellemzetest emeli ki, semhogy a részletezés finomságával hatna. De látszik rajta, hogy van szeme, érzéke, megfigyelése a mezsei élet változatosságai és élvei iránt; látszik rajta, hogy maga is sokat forog és szívesen forog a természet öln; közvetlen behatások üde visszaverődése rajzolódik soraiban, a fény és árny játéka szerint, majd derűsebben, majd borúsabban. Mintha maga is gyakran irtogatna, nyesegetne, oltogatna, virágot ültetgetne, annyi melegséggel méltatja ezt a szorgoskodást; azt pedig tudjuk, hogy az alma és körte neki is pirúl, s a szőlőgerezd számára is virúl. A költemény második része, az író idejéig, Héderváry és Újfalusy kiemelésével,

a szerzetesek bújdosásával és az ősz remete jóslatával epikai töredékek és lyrai elemek vonzó váltakozása. A mozgó alakok háttere itt is a természet, mely lelkők hangúlatával olvad össze, Újfalusy meggyilkolására némulva elhallgat, a bükk gallya sem ing; s a béreztől rohanó forrás bámulja, mi történt. A levegő megnehezül; az égi hullámok ereszkednek s a Bakony oldalait megközelítik. Szilaj szelek süvöltnek, ropog a fa, tövestül faesarodva leomlik. A futó felhők meggyűlnek, a hegy esúcsai égni látszanak: méhök viharral vemhes. Majd megzendül a dörgés és ropogva robog; zápor és villám szakad s a völgyek visszhangja feleselve esattog; a vállást nevető bűnös térdére leesuklik és rabi álmából felocsúdva kiáltja az istent! Szabady lappangva bolyg, az éj jóvolta vezérli, vaczkor, áfonya s mogyoró táplálja, szomját a patak oltja, honnan tenyerével meri a hűsítő esepet; míg eljut az ország nyugati határához, mely szálkás fenyvessel fedve. Itt esavarult hegységek ölében, hol leveles szederin lejtő gallyakra fut ki és sűrű hímzéssel gondtalanul ernyőt bodrogat, tetőtül földig tarkálva barna gerezedekkel, hol virgonez evetek, kiki párjával, enyelegnek tréfaszökéssel, itt élt az öreg remete. Termete Nestor, ősz haja vállára omol, szakállá mellét söprögeti, hajladozó derekát rekettye-gúzs fonja át és eserepes talpát fáhéj védelmezi. Háza előtt kereszt, a szent kép tündöklök rajta, kirakva kövekből, alatta zsámoly. Háta mögött fészter, önnön-munkálta gyümölesös, hét gödölyéje szökődösve légelesz az aljban, melyet kellemetes, esörgő patak hűsít; belyebb két terebély-tölgy, egymásra boruló ágakkal oltalmazza a méhkasokat. S a mozgó alakok érzése, hangja, a helyzetből fakadt, a mint a fenséges az idyllivel váltakozik; s nem egyszer annyi hévvel és erővel esapong, hogy valóban *hősi dictiórá* emelkedik, melynek Vörösmarty föllépése, példája, hatása előtt több mint egy évtizeddel ő a megalapítója. Az a zengzetesség, mely az egész elbeszélés nyelvének és verselésének közös érdeme, fölötte hatásosan hangzik ez epikai-lyrai töredékekben. Bár a mozgó alakok jellemzése töredékes, inkább pár külső vonás érintése mint a lelkőkből kiforró eselekvés rajza: mégis a hősi dictió energiájából sok visszahárul férfiaságuk erejére, s a szó pótolja valamennyire a tettet. Vaunak lapok, melyek a költő heroidjainak és eposának legszebb helyeihez méltán oda illenek s ezek őt már ama magaslaton tüntetik fel,

melyen két évtized mulya áll, mert benne mindég inkább az eredeti tehetség, mint a művészet nyilatkozott és hatott. ↓

A költemény utolsó része *Dreta Antal* apát dicsőítése, mely magas szárnyalásba, nem egyszer az óda fellengzésébe csap. Mint egész pedig az egész alkotás szerkezetlen és egyenetlen; nem epos, még csak nem is epikai elbeszélés: mind a mellett az epos régi versalakja, a *hősi hatos*, s az epikai elbeszélés hangjának uralkodó színe, a *hősi dictió*, az ő zordon nyelvének egyszerű szépségeiben fejti ki először bontakozó erejét. S hatása alatt egyszerre, már ebben az időben megpendül az *Árpád dicsőítésének s a honfoglalás epepejében való megörökítésének eszméje*. A hazafilélek sovár álmodozása, mely a borongó jelenért a múlt ragyogásában keres magának vigaszt, már megnyilatkozik a pesti írók: Virág, Kulcsár, Vitkovits, Szemere, Horvát István kis körében, s mindenki Zircz énekesében látja az Árpád dalmokát, ki a kor hangulatának kifejezésére hivatott. „Virág nemsokára versével fog megtisztelni, írja Horvát István 1814. július 31-ikéről a költőnek, és arra kérend a nemzet nevében, hogy epicumot kezdj. Csak Te adhatsz ily remek munkát a hazának, csak nyelveden zenghet méltóan *Árpád fejedelem*, alkotója dicső nemzetünknek. Bizonyossága Zircz emlékezete. A ki oly silány tárgyat oly felségesen tud énekelni, mennyire viheti a felséges tárgyakat! Hidd jövendőlésemből mennyit tehetsz. Erősek vállaid, mint Atlasé voltak, megbirkózhatsz minden munkával. Merned és kezdened kell, s folyton folyni fog kezed alatt a szerencsés munka! ²

Horváth Endre mert és kezdett, de a munka keze alatt megrekedt.

III.

Az Idő pedig nagy sebes folyással haladt tova. S minden hullámesapással, minden esztendő elsodrásával sivárabb lőn a nemzet jelene és sötétebb jövője. Mert Ferencz király és bécsi kormánya megiszonyodott a francia nagy forradalom vereső viharától, mely végig süvöltött egész Európán és hulló levelek helyett hulló fejeket,

¹ *Széchy Károly*: Kisebb Tanulmányok. Budapest. 1897. 287—289 l.

² *Ugyanott*: 334—335 l.

hulló koronákat söpört magával; megiszonyodott a magyar jakobinusok, Martinovics és társai létlen álmodozásától, mely a Vérmezőn ugyan vérbe fult, de a vérrózsák helyén másnap igazi rózsák, feselő friss rózsák fakadtak, a közönség rokonszenvezésének jeleként; belefáradt a franczia hosszú háború keserű kudarczaiba, melyeket még a népek diadalmas csatája, Napoleonnak, a mythosi hősnak leverése, a szent szövetség megalakítása és nem épen szent osztó igazsága sem feledtetett el egészen; bele fáradt a magyar nemzet alkotmányos küzdelmeibe, melyekkel ősi jogait ősi hévvel, ősi kitartással, az ősök hagyományai szerint védelmezte: — ennél fogva meggyűlölt minden szabad szellemet és megunt minden alkotmányos életet. Gátakat emelt, sorompókat állított még a nyugoti eszmeáramlatok elé is, mert a külföldi iskolázást, egyetemi látogatást eltiltotta: Bécs lőn a tudományra szomjas magyar tanuló ifjak Thuléja, honnan a testőrök riadója egyszer már megújította a magyar irodalmat, most, alig pár év múlva, fel fogja lendíteni a magyar epost . . . Az országháza már elnémult, a megyék terme is elesdnesedik vala, ha 1821-ben és 1822-ben az újoneozó és adó-emelő rendeletek föl nem verik a nemzeti önérzetet és alkotmányos féltékenységet. De ezek hatása alatt, minél sivárabb volt a jelen, sötétebb a jövő, a nemzet annál vérmesebb felbuzdulással, annál szivósabb szeretettel ragaszkodott ősi jogaihoz, ősi szabadságához; annál melegebb érzéssel, édesebb sovárgással fordult multjához, multjának ragyogó dicsőségéhez, hogy belőle mind a kettőre reményt, hitet, bizodalmat, vigaszt és megnyugvást merítsen!

A kor e hangulatának közepette, 1823-ban, jelent meg *Székely Sándor* székely kis eposa: *A székelyek Erdélyben*, a székelyek megtelepedéséről. *Irnák* a nagy hún király fia, a krimhildi irtó esata után megmaradt népével a Tisza és Maros összeközzögellésétől fölkel és Dácia földére, szirtek bérezei közé új hazát keresni megindúl, isteni végzésből, esodajelre, mely nappal az égen ragyogó tűzgömbképen előtte keletre vonúl és ott megáll. Pihenése közben, vadászat alkalmával a pásztor képébe öltözött *Haddúrtól* meghallja, hogy az Olt és Maros közén, melyek Ister szűz vízi leányából, *Lisziliánból*, a dákok buja istenének Urpánnak áldozatából eredtek, van az új haza, szép tündéerkert arany almával; most félisteni ivadék, egy leány, *Alirán* lakja; s lángos oroszlán, a dák fejedelmek utolsó

sarja, *Kaimbár* őrzi, ki az aranyalmát meg akarja keríteni: Aliránt nászra erőlteti, de ez végzet rendeléséből frigybeli mátkaként éjszaki hőstre vár. Irnák, az éjszaki hős és vitézei, a húnok maradékai fölkerekednek; de Krika, Attila hű özvegye elhal, emlékére három napi síri ünnepet ülnek és erdőt szentelnek, — ma is megvan a Rika erdeje; aztán mennének, de *Nemere*, a zord éjszaki Rém, kiről vette nevét a hideg éjszaki szél, öt napig zúgva, fel tartja őket. A hatodik nap kiderültével haladnak tovább és megérkeznek a tündérkerthez, a hol a csöndes *Ügy* vize a fővényes Olt habjaiba szakad. Irnák Aliránt meglátja és szívét láng lepi, mely a leány kebelében is lobbot vet; Kaimbárt megtalálja és küzdve elejti, a mivel a földet megszerzi. Haddúr pedig az égen újra tűzgömböt mutat, mely a hősök feje fölött szikrázva megáll és szét-pattan, isteni akaratát jelezve, hogy új hazájokat elérték. Azért megnyugodtak. Irnák Aliránt feleségül veszi, népét szakaszokra veti, *székekre* felosztja és *székelyeknek* nevezi a *székbeli honnyost!*

Ime, a kis epos egyszerű eszelekvénye röviden és gyorsan perdül. Apró három énekében, a három ének hatodfél száz sorában a nagyszerűnek és csodásnak, Haddúr és Nemere beavatkozásának szálait kiszöni, e szálakkal a végzetes hősnek, honkereső Irnáknak hivatását és küzdelmét felesillogtatni, a vezető vitézeknek, a székely ősöknek jellemét kiszínezni, szerepét megokolni, a eszelekvénnyel a mellékeseményeket a Lszilián történetét és Krika halálát szervesen kapcsolni és fejlesztő indítékul felhasználni a költő meg sem kísérti: műve mégis csodálatos sugallat terméke. Ez a sugallat erősödhetett ugyan a Székely Sándor bécsi tartozkodása idejében, a bécsi irodalom ossiani és klopstocki kultuszának hatása alatt, a mint *Heinrich Gusztáv* hiszi:¹ de kétségtelenül ide haza, a *Döbrentei Gábor* ihletéséből és befolyásából fakadt; mert a fiatal Székely a Döbrentei oldalán, az ő múzeumi tanácsában²

¹ *Heinrich Gusztáv*: A székelyek Erdélyben. Budapest. 1897. 63—70 l.

² *Döbrentei Gábor* a maga vállalata, az *Erdélyi Múzeum* köré egész irodalmi tanácsot szervezett, mely nála minden héten vagy hónapban összegyűlt a beérkezett dolgozatok megbeszélése és fölmerült tudományos kérdések megvitatása végett. Ritka tapintattal egyesítette benne *öt* esztendőn keresztül, a míg vállalata élt, 1814-től 1818-ig, Kolozsvár minden felekezetét, minden művelt osztályát és minden élő nemzedékét: papokat, tanárokat, főurakat és nagyrakelő ifjakat, hogy ezek a régi görög ifjak módjára az öregek közvetlen

az ő ossiáni rajongása és kísérletezése mellett fejledezett;¹ az ő bátorításával és irányításával indult a „szabad menésre, szokatlan éneket zengeni“, az ő példájára, éltető sugarára gyúladt föl heve és ömlött a saját szavaként „duzma lármával dagálya“; s a mikor vad szilaj hangja miatt előtte a *Szép* arezát elfátyolozta, az ő örkezenék gondozásától, az ő hív tanácsainak követésétől csiráztak lelkében szebb-szebb érzések, melyek hangozatját, nyilván e kis eposát, az ő ültetvénye új nyílásaként elébe tárja.² Csodálatos sugallatában az eposok igazi forrásához, a *nemzeti mondáéhoz* for-

példáján, a múzeumi tanács felolvasásaiból és eszmecseréiből okuljanak és érlelődjenek. A tanács tagjai közt (L. *Új Erdélyi Múzeum* IV. 383—393 l.) az ifjak sorában ott volt *Székely Sándor* is, a szerkesztő kedvence. Döbrentei nemcsak oktatta és útba igazította, de a nemzet bec-ü-étre is figyelmeztette őket, hogy a magyar irodalom egykori bővítésére törekedjenek. A haza iránt való ezt a köteleességetek oly szentnek hirdette előttük, a minő az esküvé. Még utolsó füzetének beszámolásában is szorgalomra, a legjobb remekek tanulmányozására, az utánzás kerülésére és az eredetiség kifejtésére intette őket, hogy mint jeles férfiak járják a pályát. Mert a későbbinek — úgymond, mindig nagyobb tökéletességgel szükség eléállani vagy neve szép hírét eljátszotta. (*Erdélyi Múzeum* X. 1818. 11. l.)

¹ *Döbrentei Gábor* ezt az ossiáni rajongást Németországban, egyetemi tanulmányai alkalmával szívta lelkébe, s másfél évtizedig híven őrizte, a legmelegebben éppen szerkesztő korában ápolta. 1808-ban már kísérletezett s a huszas évek elején, 1823-ban jelennek meg utolsó ossiáni költeményei, melyeket addig újra meg újra nagy szeretettel átdolgozott. *A Kenyérmezei Diadal* például öt énekben, egy utóénekkal, *A gyulafehérvári estével* jelent meg (Aurora, 1822.); holott az eredetije kézirati gyűjteményben: *A Kenyérmezei Diadalmasok*, négy énekes; *A gyulafehérvári este* pedig egészen külön költemény.

² *Székely Sándor* mindezt maga vallja abban a költői levelében melyet Döbrentei Gáborhoz intéz a *Hebe* ugyanazon kötetében (1823. 62—64 l.) mely kis eposát hozta. A költői levél ugyan 1818-ról van keltezve, de a kis epossal való együttes kiadásából úgy tetszik, hogy egyenesen ennek ajánlásául szolgál. Hiszen tudjuk, hogy a kis eposnak eszméjével, különösen harmadik énekének meséjével régebben foglalkozott, már megvan ossiáni Dierniászában. Kétségtelen, hogy az első fogalmazás vagy fogalmazás még otthon fogant, s a Dierniásznak, ennek nyomán a székely kis eposnak *csak* végleges alakja készült Bécsben. Különbözik szinte képtelenség, hogy a fiatal költő 1820. december 10-én érjen Bécsbe és tizenkilenc nap múlva már fölvegye a bécsi irodalom összes hatásait és megírja december 23-ára a két énekes Dierniászt. Enyi idő a világvárosban tájékozódásra is kevés!

dul, a székelyek eredetének ősi hagyományához, mintha Haddúr mondása, hogy annyi századon keresztül jött szónak csak hinni lehet, a szivéből kelne, mint a hogy ajkáról zeng. Ám ezt a hagyományt népmesei és képzeleti adalékokkal, mondai és történeti nevek megszemélyesítésével teremti át: Rika erdeje, melyet a monda emleget, az Attila híű özvegyében, a székely föld egyéb helyei, melyeket a történet ismer. — Zágon, Kálnok, Úzon, Bardócz, Bágyon, Kézd, Kászon, Vargyas, Orbánd, Iporral és Béliivel régi honnyos-hunnus leventék alakjában szerepelnek nála, így használja föl a hiszékeny krónikások naiv szóhűvelvezését, így ragadja meg az egész székelység közös érdeklődését. Mintha csak újra fel akarná idézni amaz egyszerű időt, mikor a népeknek nem volt kívánatosabb kedvtelése és édesebb pihenése, mint gyermektegy gyönyörrel, bizodalommal és büszkeséggel esüngni dalnokuk énekein, mikre öreg és fiatal, király és közember összedobogó szívvel rájuk feledkeztek, hiszen rendszerint őseik diadalmas dicőségéről, nemzeti istenök különös kegyelméről szóltak. A székelyeknek ez az istene *Haddúr*, (mert a költő mindég kétsős d-vel írja,) a hadi szerencse és hadi vitézség ura, ki népének sorsa fölött igaz atyaként örökődik, mert még a Kaukázus béreceiről is leszáll, vállán görbe vadász-kürttel, oldalán ijpuzdrával és tegezzel, kezében buzogánnyal, pásztor képében, hogy annál megközelíthetőbb legyen, mert a hiszékeny hajdan aranykorában az istenek és istennők, istenfiak és istenkisasszonyok ezen a földön meg-megjelentek, az emberekkel jártak-keltek, örültek, szenyedtek, szeretkeztek, dolgaikba közvetlenül beleavatkoztak. Irnák, a honkereső hős az ő isteni ihletésére cselekszik, a mikor az olti tündérkertnek és aranyalmájának, a félisteni Aliránának fölkeresésében fárad. De a fellegütő Czenk bérez kékelő ködének közelében a rohanó szél, mely Nemeréről, a rosz éjszaki rémről, szélvésznek és fergetegek uráról vette nevét, ellene szegült és öt napig feltartja. Haddurnak és Nemerének eme szembe helyezése, a székelyek sorsába avatkozása esattanós bizonyossága, hogy a fiatal Székely Homeros és Vergilius, Ossián és Klopstock tanulmányaiból eleven érzékkel megérezte, hogy epikai elbeszélésben a *nemzeti mondának nemzeti mythológiával* kell egyesülnie. De valyon Haddur és Nemere a nemzeti mythologia istenei-é? Haddurnak nem a nemzeti mythológiában, hanem a nemzeti tudalomban legalább nyoma

van ; mely krónikás hagyományon alapszik Priscus és Jordanes behatásával, a kik regeszóval beszélnek vala, hogy Mars isten, magyarosan Hadúr kardja, sok százados eltűnés után, Attilának, a nagy hűn királyunk kezébe került, egyik pásztora feltalálása által, az istennek akaratából, jövődöbéli viláгурalma jeleként. Ha Attilának istene Haddúr, Attilának fia Irnák, Irnák honnyosai a székelyek : a költő a krónikás hagyomány szellemében, a nemzeti tudalom szerint Haddurat teljes hittel és epikai hitellel használhatja föl : de már Nemere egészen a maga leleménye, a miben csak az a szerencsés fogás, hogy a székelyek népmeséiből vette. Szembe helyezésök egyfelől önkényes, mert őseink vallása minden egyéb, csak nem a parsz dualismus, másfelől gyöngé, mert Nemere nem is Haddúrral, csak a székelyekkel, nem is a maga személyében, csak a szelével küzködik, vagy inkább kötözködik. S Haddur is inkább ember, mint isten, inkább beszél, mint cselekszik : *a nemzeti monda és nemzeti mythologia szükségének fölismerése mégis az ő esodálatos sűgallatának köszönhető, ez az ő érdeme, ez az ő dicsősége.* Hősi hatosa nem zeng esengőbben, hősi dictiója nem pattog ékesebben, mint a Horváth Endre kobzán, bár a vitézek felszólalásaiban és az Irnák s Kaimbár harezában epikai melegség és erő csap föl : hanem a nemzeti monda és nemzeti mythologia szükségének éreztetésével lendületet adott a nemzeti éposznak és útát mutatott Vörösmarty Mihálynak.

IV.

Emlékezzünk ! Horváth Endre kísérletének, Székely Sándor sűgallatának eredményei nem voltak egyebek, mint elemek, mint eszközök, melyeket a fiatal Vörösmarty a magyarok istenének ihletésével, a hősi ének muzsájának kegyéből fölvelt és elfogadott, fölémelt és értékesített : velök nemzeti épost alkotott, lobogó hazaszeretettel a honfoglalás époszát, és nemzeti esatát vívott, lobogó hazaszeretettel az ősi jogok esatáját. A nemzeti érzet ébredése ; a nemzeti tudat erősödése, a nemzeti lélek megújhodása és követelése a megyéken a tolnai alispán, *Cserfalvay Ferencz* oldalán és a tüzes hazafi, *Perczel Sándor* házában találta és hevesen megkapta. S a kornak abban a hangfúlatában, mikor az egész társadalom, egész

irodalom a sivár jelen és sötét jövő aggodalmai közt a nemzet multjában s multjának ragyogó dicsőségében keresett hitet, bizodalmat, reményt, vigaszt és megnyugvást, sovár merengéssel és életadó tereintéssel a multba merül: lelkében egyszerre megjelennek és viadalra kelnek párduczos *Árpád*, kaczagányos *Ete*, kürtös *Lehel* és lobogós *Bulesu*, s a daliás magyarság többi viruló leventéi, s prűszkölő paripákon száguldva szállnak *Alpár* mezejére, hol büszke *Zalán* bolgár fejedelem, az ország ura, utolsó döntő ütközetre gyülekezik seregével: fényes *Philóval*, veszedelmes *Widdinnel*, csalárd *Csornával*. A *Bodrogköz*ből, az elaggott magyar vitézek pihenő tanyájáról, szerelmének, a hajnszép *Hajnának*, *Huba* leányának látogatásáról ügető *Ete* hada akadályokba ütközik; az akadályok megszüntetése fejében *Ármány* áldozatul követeli azt, ki a legnagyobb boldogságot várja: egyszerre ajánlja föl magát nyíltan a szerelmes magyar *Ete nemzete* váltságára, s titkon a bánatos idegben *Laborczán*, harezi vágyában, merész elszánással; de a hirtelen kerekedő esatában, *Csorna* támadása folyamán *Hadúr* a halálkereső *Etét* megmenti, s bánatos *Laborczánt* a görög *Antipater Ármány* áldozataként elejti. A bolgár *Csorna* serege szétrobban és *Ete* győztesen esatlakozik *Árpáde*hez, mikor a fejedelem éppen *Alpár* mezejére ér s a döntő esata előtt *Hadúrtól* segédelmet kér. *Árpád* parancsából azonban visszatér a *Bodrogköz*be, az imént elesettek temetése és a föllázadt pórok megfékezése végett. S a holtakat eltemeti, a pórokat leveri, az elüzlött öreg *Hubát* az elaggott vitézekkel visszaviszi, az elveszett hajnszép *Hajná*t, kit a délszaki tündér esabítása sem tántoríthat el tőle, boldogan megleli, az újlag ráütő *Csornát* megöli. A nagy magyar sereg is, ünnepi áldozás és lakomázás után, *Zalánt* megrohanja és véres viadallal verdesi. A magyar daliák: *Csörsz*, *Kund*, *Tas*, *Tarczal*, *Und*, *Zoárd*, kürtös *Lehell* és lobogós *Bulesú* esodásan küzdenek, kardjuk a *Halál* kaszája; de a hősök hőse párduczos *Árpád*, ki észszel és erővel, fővel és karral fénybe vonva tündököl felettük; vele harezol *Hadúr*, *Ármányt* pokolba kergeti. Ha a magyar esügged és lankad, *Árpád* szava és példája újra fölhevíti és esatába vezeti. Az ellenség legbátrabb bajnokait: iszonyú *Alkestet* és rettenetes *Widdint* maga ejti el; a többi elhull vagy menekszik. *Lehel* kürtje diadalra bűg, *Bulesú* lobogója diadalra leng, — büszke *Zalán* szégyennel fut *Nándorfehérvárnak* . . .

Igy lón ez a föld a miénk: örökké Magyarország!

Ime, a Vörösmarty eposa, *Zalán futása*, melylyel 1825-ben egyszerre halhatatlanaink Pantheionába bevonúl. Nem egy kolostori történetet, nem is egy részleges hagyományt énekel meg: hanem az egész magyar nemzet legfényesebb vállalatát, a diadalmas honfoglalást mutatja be, párduezos Árpádnak és kaczagányos daliáinak régi dicsőségével, mely a századok sűrű fellegein és a bús feledékenység nehéz ködén is keresztül ragyog. S riadó szavával fölverve a vak mélységet, a puhaságra serényebb unokákat fölrázza, mert eposának minden éneke, s minden énekének minden sora zengve és zúgva harsog füleikbe: Hát veszni hagynátok ezt a hazát, ősi szabadságával, ősi jogaival, holott minden maroknyi földét apátok kiomló vére szentelte meg? S a sivár jelen és sötét jövő földérsére esodásan feltündököl régi dicsőségünk: az égben, a légben mintha szellemdaliák járnának, viadalra vonulnának, a honalapító hősök a hazának, szabadságának, jogainak megmentésére, — mint a nemzeti monda szerint a húnok a Hadak-útján vissza-visszajőnek a székelyek megsegítésére! S az egész nemzet vállalatán az egész nemzet lelke kigyúl, szíve földobog és hitre, bizalomra, reményre, vigaszra, megnyugvásra és erőre kel: Magyarország nem volt, hanem lesz! A politikai apostol melegítő és éltető lángszava előbb esendül ki a költő apostol énekéből. Igaz, hogy eleinte kevesen értik meg, hiszen a *Zalán futásának* csak 88 előfizetője, a könyvkereskedésben csak gyér vevője, s egyelőre összesen 30 forint haszna akadt,¹ de évről-évre többen és tömegesebben lelkesülnek rajta, míg egyes-nesen a hazaszeretet könyve lesz! Apáink belőle tanulták szeretni és védeni a hazát, és maradékaink, a meddig a magyar szív ver és magyar szó zeng, mindég föl fognak melegedni tőle, mert az igazi hazafi és igazi lángész örök tüze lobog benne!

Vannak ez alkotásnak kétségtelen hibái mind a hősök jellemzésében, mind a mese szövésében: Hadúr és Ármány személyisége nem elég egyéni, Árpád a fényes ködbe vész, s Ete mellette túlságosan előnyomakodik; a főselekvényt a mellékesemények buján elborítják és s inte két részre osztják Árpád és Ete köré; de nem szabad felednünk, hogy a honfoglalási mondakör maga sem egységes és teljes; egyes tagjai a honfoglalás végzetes hősének, Árpádnak alakjához nem fűződnek szorosan, s az egyes mozzanatok, a hon-

¹ *Vörösmarty Zádornak*. Vasárnapi Ujság. 1900. 52 szám, 870. l.

foglalás főmozzanatával, az *alpári ütközettel* nem folynak össze szervesen, ennél fogva a fiatal költő a monda hiánya miatt nagyon a maga erejére és leleményére volt utalva, holott a nemzeti eposok rendszerint egészen a nemzeti mondákon épülnek föl. Vörösmarty a fogyatékos mondába beleolvaszt történetet, mythost, idyllt, népmesei, képzeleti és érzelmi indítékokkal, a saját szíve édes, mélabús szerelmének megható gyöngéd emlékeivel: ekként segít magán. De minden nehézségnek ellenére milyen magasán emelkedik közvetlen elődei fölé. Töredékes kísérlet helyett egész alkotással, epikai kisebb elbeszélés helyett igazi nagy epossal áll elő. Elemei és eszközei ugyanazok, a tehetsége, jelentősége, hatása azonban különböző: a szó valódi értelmében korszakos. Mint Horváth Endre, a hősi hatost szóllaltatja meg, de micsoda esengéssel, bongással, erővel és bájjal, a hogy még nem zengett a magyar nyelv; a hősi dietiót követi, de micsoda elevenséggel, fordulatossággal, hathatósággal és fényvel, a hogy még nem esattogott a magyar beszéd. Új nyelven, mégis a régi eredetiséggel. Mint Székely Sándor, a nemzeti mondába markol, de az egész nemzet érdeklődésének és hagyományának megragadásával, nemzeti mythologiaként a parsz dualismust fogadja el, de Nemere helyett Horvát István nyomán Ármányt teremt meg, s a nagy alkotás művészi ihletével és a romanticismus szertelen képzeletével helyezi őket egymással küzdelembe.

Mi az ő küzdelmökhöz képest a Székely Sándor gyöngé ellentétezése?

A mint Ármány fölkel iszonyú képpel, a mint sötét népét hozza és ellene szikrázó kardját emelinti Hadisten, megmozdul a föld, sziklák remegnek alatta, s a daliák képén iszonyú sárga halál ül. Mert a mikor kaczagányos Ete megmentésére megdühödött, fölkapta halálos dárdáját s barlangjából bömbölve megindult. Mátra nehéz ormát felütötte ropogva fejével; fürgetegek voltak zugó nagy szárnyai, képe emberevő sárkány. Így jött vagy másza, holottan a föld megsüppedt nyomain, nagy szárnyai zuhogtán fölkele s vérlángú taraját magas égig emelte. Beunt pedig égő gyomrában nagy szikladarabok hánykodván mereven vas-tagjai összeesörögtek, jobbik körmében fellegdárdája világolt. Így fölemelkedvén már szinte Hadúrhoz elére. De mikor ez villámkardját esattogva lenyújtá, visszaesett s mászva futott a földön előbbre, mint valamely nagy

bérez, mely a sik földre leomlik. Órjás képében vele volt a Félelem, a megnehezült Átok és a Zűrzarar is. Most közelíte Hadúr, s megvágta hatalmasan Ármányt, szikrázott a kard, a mint bemerűle nyakába. És rengett az egész környék. Amaz ördög erővel tagjait összeszedé ismét, s még álla erősen. S mintha heves déltől száját nyitná vad éjszakig a föld és azon örvényes torkokkal üvöltene, bógne, úgy bögött s az egész levegőt bögése betölté; másodsor köd-dárdáját szétverte Hadisten, s hasztalanúl ismét vagdosta, hogy összeomljon termete. Összeomolt és újra felállá keményen. Rettenetes esörgést tettek vas-tagjai, szája folyvást zúga, s magyar hadakat rémíti e zavával. Ekkoron isten erős kardját hüvelyébe taszítá, s messze kinyúlt, s markát viharos Tátrára vetette. Ott a nagy sziklát esikorogva kitoré tövéből és emelé magasan, mint szinte az égi Kaszások fénylenek éjenként, onnan pedig egyben ereszté rettenetes karját s Ármányt megütötte kövével. Röpdese már a Rém, s körmét Istenre mereszté, de mikor a nagy szirt roppanva leszálla fejére, földre lapult, s iszonyú torkán morgása megállott. A hadak Istene most ráhága s tiporta bosszúsan, s lába alatt Ármány vas-tagjai összeszakadtak, szélyel gördültek töredéki; de nyögve, remegve ingott a föld is, s két sarkai összeropogtak. A Rémet pedig elhagyták gyors szárnyai. Eldőlt Isten alatt bérczes nagy termete. Félelem, Átok s társaik isten előtt omolva futottak. Ó legutól iszonyú kinnal terhelve megindult s visszaröpült rosz lelke pokolba.

Hadisten pedig visszatért diadalmasan az égbe, hol magas égi leányok kaput nyitottak előtte, megtörlék kezeit, homlokát, ő pedig a nagy fegyvereket villogni hagyá még, de nem esattogtatá; majd kiderült és víg lett az ég: boltját nem takarta be felhő.

Itt Hadúr és Ármány méltó ellenfelek, harcuk hozzájuk illő, hatalmas és megdöbbentő.

Igy vonul be Vörösmaty *Zalán futásával* az epos az új magyar irodalomba. S a költő egyszerre a magyar nemzet legelső énekese lesz. S még három évtizeden keresztül epikában, lyrában, drámában a fényes alkotások egész sorát adta: valamennyinek alaphangja az Örök Szép hitének s az Örök Hazaszeretet evangéliumának hirdetése. Fenséges eszméik, szent érzéseik legyenek és maradjanak kultuszúl ebben a szerény irodalmi tárfaságban és ebben a díszes közönségben!